

MIESTO MRAVNEJ VÝCHOVY V DIELE TOBIASA GOTTFRIEDA SCHRÖERA

Slávka KOPČÁKOVÁ

Prešovská univerzita v Prešove
Filozofická fakulta
Inštitút estetiky a umeleckej kultúry
17. novembra č. 1
080 01 Prešov
slavka.kopcakova@unipo.sk

DOI: 10.17846/SHN.2018.22.1.174-193

KOPČÁKOVÁ, Slávka. The role of moral education in Tobias Gottfried Schröer's works. The present study contributes an analysis of pedagogical and aesthetic-educational ideas contained in the works (textbooks, compendia) written by an aesthetician Tobias Gottfried Schröer (1791-1850). His ideas explicitly communicate his inclination towards moral and religious education. The perspective accounting for the coexistence of the moral and aesthetic is adopted to compare Schröer's writings and ideas with those of his close contemporaries who lived and wrote in Upper Hungary in the 19th century. In the centre of attention is Andrej Vandrák's concept of ethics (as a perfect example of understanding the moral through the aesthetic aspects and through the dispositions of the human inner self), the aesthetics of Michal Greguš, Karol Kuzmány, and others. The aim of the study is, by means of comparison, to point to several solutions to the issue of the moral good that draw on at once identical and different sources in selected works of his contemporaries.

Kľúčové slová: mravná výchova; estetická výchova; náboženská výchova; kompendium; učebnica; Tobias Gottfried Schröer;

Keywords: Moral Education; Aesthetic Education; Religious Education; Compendium; Textbook; Tobias Gottfried Schröer;

Etické a estetické – výchova mravov skrze umenie

Mravná výchova bola od antiky súčasťou pedagogických systémov, ba aj vyšších štátnych záujmov, už v tom čase sa realizovala ruka v ruke v prepojení s estetickou výchovou. Grécky starovek so svojou náukou o éthose¹ (filozofickou protiváhou pytagorejských empirických skúmaní), chápanou ako platný pokus využiť emo-

¹ Pytagorejské učenie o éthose vychádzalo z viery v to, že hudba (určité typy melódií) dokázu ovplyvniť náladu i postoje človeka, napomáhajú formovať jeho charakter. Sokrates vyhranil túto

cionálnu silu umenia (najmä hudby) v prospech spoločenských potrieb a štátnych záujmov, sa ako nič inšpirácie vinula celými európskymi kultúrnymi dejinami.²

Na Sokrata nadväzujúca platónska idea dobra a idea krásy stelesnená v princípe *kalokaghatos* reprezentovala prepojenie etického a estetického ako určitej paradigmatickej jednoty. Platón síce sporadicky kritizoval umenie z morálneho hľadiska, netajil sa napríklad negatívnym postojom k niektorým jeho prejavom, v zásade ale pripúšťal, že umenie a výchova k umeniu môže mať intenzívny vplyv na myslenie, city a vôľu ľudí, deformácie umeleckého tvaru a výrazu môžu byť zas prejavom povahových defektov.³ Tento vývoj doviedol Aristoteles v jeho požiadavke *katharsis*, ktorá bola prvým psychologickým vysvetlením účelu umenia. Psychologický resp. emocionálny obsah samotnej katarzie mal mať na človeka dopad predovšetkým etický a estetický. Výchova vôle a zdatnosti skrze umenie nepredstavovala v týchto koncepciách žiadny rozpor, išlo skôr o princíp komplementarity.

Antické myslenie, ako nevyčerateľný zdroj inšpirácie, malo nielen pevné miesto v stredovekom myslení v oblasti teórie umenia (čiastočne aj v scholastike), ale svojimi večnými návratmi sa pretavilo aj do novších filozofických systémov raného novoveku, osvietenstva, napokon našlo svoje posledné výhonky i v náhľadoch filozofov konca 18. a polovice 19. storočia. Tieto systémy vytvárali myšlienkovú platformu pre úvahy o spoločnosti a mieste jedinca v nej. Najmä nemecká klasická filozofia šírila sa naprieč Európou a zaznamenala na území Horného Uhorska (dnešné Slovensko) silnú myšlienkovú rezonanciu. Základy spojenia medzi umením a mravnosťou boli síce položené už v gréckom éthose Platóna a Aristotela, dôležitým medzníkom je však zakladateľské Kantovské myslenie, ktoré je dnes chápané ako medzník medzi „dvomi epochami estetického autonómnosti“⁴ – pred Immanuelom Kantom a po ňom.

Na jednej strane sa Kantovi pripisuje výrazný podiel na jednej z ciest interpretácie umenia, ktorou je vyzdvihovanie etického momentu ako hlavného cieľa estetického skúmania, na druhej strane sa mu pripisuje „vina“ na „vyprázdnení etickosti umeleckej tvorby“⁵, ako konštatuje Jana Sošková. Napriek týmto závaž-

otázku viac, keď podriadil otázky estetiky etike – preňho bola cnosť to isté ako poznanie a krása, to isté čo účelnosť a dobro.

² Spoločenstvo a štát si uvedomovali potrebu usporiadania verejného života, ktorú možno dosiahnuť len systematickým formovaním všetkých, najmä najmladších členov spoločnosti.

³ PLATÓN. Štát. 2. vyd. Bratislava: Kalligram, 2009, s. 125. Ušľachtilú harmóniu a rytmické usporiadanie vnímal Platón ako paralelu cnostného charakteru človeka: „A neladnosť, nerytmickosť a neharmonickosť sú sestry zlej reči a zlomyseľnosti, kým ich opak je súrodcom a napodobením opaku, totiž rozvážnej a dobrej povahy“.

⁴ GIURGIU, Silvia. Before and after Aesthetic Autonomy: Two Ages of Ethical Criticism and Their (Dis)Continuity. In KOPČÁKOVÁ, Slávka – KVOKAČKA, Adrián (eds.). Súradnice estetiky, umenia a kultúry III. Európske estetické myslenie a umelecká tvorba: pramene, metamorfózy a ich relevancia. Studia Aesthetica XVII. Prešov: FF PU, 2018, s. 70-71. Podľa autorky niektorí myslitelia v Kantovej teórii umenia (vd'aka jeho „kritikám“) vidia silné dôkazy „etickej estetiky“: „Kant was indeed a source of inspiration for the autonomist movement, but not his aesthetics made him a precursor, but his ethics.“ Kant požaduje, aby umelecké diela obsahovali morálne idey a morálny obsah, a iba takto môže ich krása ako taká uspokojovať.

⁵ SOŠKOVÁ, Jana. Immanuel Kant a súčasná estetika. Prešov: FF PU v Prešove, 2006/7, s. 52.

ným konštatovaniam, zmienená autorka dôslednou analýzou jeho „kritík“ (pozn. *Kritika praktického rozumu, Kritika čistého rozumu a Kritika súdnosti*) dokazuje, že Kant zdôvodňuje morálnu maximu práve cez spoločné črty estetického a etického (nezainteresovanosť, sloboda, eliminácia prospechu a účelu, eliminácia egoizmu atď.) ako aj cez nachádzanie etických dimenzií vo vzťahu ku kategórii vznešeného, ktoré zabezpečuje umeniu „*morálny text a étos*“.⁶

Immanuel Kant sa cez prizmu, ktorou vnímal etické a morálne, síce staval napr. k zakladateľskému Baumgartenovmu poňatiu krásy polemicky, obaja však svojimi teoretickými systémami položili filozofické a intelektuálne základy toho, aby disciplína zakrátko v druhej polovici 18. storočia inkorporovala do učebných osnov univerzít v Nemecku, Rakúsku a neskôr aj v Uhorsku. Osvietení ministri pre školstvo už v tom čase dokázali oceniť dôležitosť výučby estetiky pre výchovu a kultiváciu mravných a vzdelaných občanov. Podľa Tomáša Hlobila sa výuka dobrého vkusu stala v druhej polovici 18. storočia v monarchii doslova štátnym záujmom.⁷ Po roku 1802 vo svojich prednáškach (knižne *Filozofia umenia*) nemecký filozof Friedrich W. J. Schelling hovorí o ľuďoch majúcich určitú účasť na štátnej správe, že ak sú nevnímoví či neznalí umenia, mrhajú prostriedkami na nevkus či nemravnosti, je to pre nich hanba: „*Lebo nič tak nectí kniežatá a vládcov, ako keď si vážia umenia, venujú pozornosť umeleckým dielam a povzbudivou štedrosťou ich napomáhajú vytvárať.*“⁸ Prechod od estetického stavu k mravnému (od krásy k dobru a pravde) je základnou premisou aj v Schillerovej koncepcii estetickej výchovy a estetického štátu ako uvidíme neskôr. O potrebe obnovy sveta hovorí vo svojej koncepcii estetickej výchovy aj raný Georg F. Hegel, ktorý cestu vidí vo výchove širokých más formovaním ich občianskych citov za využitia umeleckých prostriedkov a propagáciou osvietenských ideí.⁹

Koncepcie osobností evanjelických kolégií v Prešove a v Bratislave v prvej polovici 19. storočia

Modely estetickej výchovy, vytvorené estetikmi, filozofmi a pedagógmi boli od svojich začiatkov spravidla sústavou či priesečníkom nahromadeného estetického poznania, celospoločenského a estetického ideálu, spoločensky rámcovaného postavenia umenia a umelca. V neskorších obdobiach potom vo výraznej miere aj stavu poznania v pedagogike, psychológii, vedách o umení, etike, sociológii atď. Podľa Jany Soškovej v celostných koncepciách estetickej výchovy od Platóna a Aristotela či sv. Augustína, cez osvietencov (D. Diderot, J. J. Winckelman), nemeckých romantikov (F. Schiller, J. G. Herder) či aj v našich podmienkach tvoriacich pedagógov, estetikov a umelcov (J. A. Komenský, M. Greguš) „*nájdeme pochopenie súvislostí medzi estetickou výchovou, výchovou umením a náboženskou a mrav-*

⁶ SOŠKOVÁ, ref. 5, s. 57.

⁷ HLOBIL, Tomáš. Výuka dobrého vkusu jako státní zájem. Počátky pražské univerzitní estetiky ve středoevropských souvislostech 1763-1805. Praha: Togga, 2011, s. 11-12. „Výuka dobrého vkusu – budeme-li parafrázovat slova strůjce josefínských univerzitních reforem Gottfrieda van Swietena – se stala státním zájmem (Nationalinteresse)“.

⁸ SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph. Filozofia umenia. Bratislava: Kalligram, 2007, s. 638.

⁹ OVSIANNIKOV, Michail Fedotovič. Dejiny estetického myslenia. Bratislava: Nakl. Pravda, 1980, 487 s.

nou výchovou“ a celkovou kultiváciou človeka¹⁰. V ďalších úvahách sa zameriame na domáce myšlienkové kontexty, ktoré tieto súvislosti reflektujú, ako aj na ich inšpiračné zdroje.

Pozitívne (nasledovnícke či až epigónske) alebo aj kriticky prehodnocujúce (do určitej miery súhlasné) odozvy na kantovské myslenie o etickom a estetickom má pevné miesto v našich domácich kontextoch 19. storočia, prítomné je prakticky do súčasnosti. Malcolm Budd poukazuje na zakladateľskú úlohu Immanuela Kanta, ktorý za najvyššiu formu ľudskosti (Buddov termín „*the final end of humanity*“ resp. „*Kingdom of Ends*“) považoval až mravnosť slobodnú a empiricky nepodmienujúcu (teda nevynútenú).¹¹ Kant hovoril o „estetickej forme“, prostredníctvom ktorej sa etické môže vyjaviť, rozpoznával estetické formy na etických postojoch, rozpoznával dobrý úmysel v krásnej forme.¹² Kant explicitne sformuloval, že umenie môže v mravne nedokonalom svete pomôcť rozvíjať sa na ceste k lepšiemu životu práve cez špecifický charakter estetickéj skúsenosti. Podľa Soškovej¹³, na Slovensku v 19. storočí je možné hovoriť o niekoľkých modeloch uvažovania o statuse estetiky, ktoré vznikli tvorivou transformáciou a modifikáciou kantovskej, heglovsko-herderovskej, schellingovskej-friesovskej a romanticko-mesianistickej pozície.

U našich intelektuálov a spisovateľov 1. polovice 19. storočia sa odvolávanie na fundamenty prepájajúce momenty etiky a estetiky položené v „kritikách“ Immanuela Kanta nerealizovalo priamo, ale bolo sprostredkované, a to cez modifikáciu jeho filozofie – F. Jacobi, W. T. Krug, F. Bouterwerk, J. G. Fichte a F. J. Fries. Práce týchto filozofov zaraďujeme medzi kritické reakcie na Kanta, súčasne títo myslitelia boli učiteľmi našich estetikov počas ich štúdií v Tübingene, Göttingene, Jene a pod.¹⁴ V tomto kontexte autorka hovorí o estetikoch ako o M. Greguš, F. Palacký a K. Kuzmány, u ktorých uvažovanie o statuse estetiky predstavuje kantovskú vetvu. Tá sa javí ako produktívna aj pre naše ďalšie uvažovanie (všeobecná estetika) smerujúce aj k mravom. Heglove a Schellingove podnety sa týkajú viac konštitúcie špeciálnych estetik (to zodpovedá chápaniu estetiky ako tzv. *Kunstgeschichte*), kde sú otázky prestupovania estetického prežívania života a mravného konania riešené len sporadicky¹⁵.

¹⁰ SOŠKOVÁ, Jana. Možnosti uplatnenia interdisciplinárneho prístupu v teórii estetickéj výchovy. In SOŠKOVÁ, Jana. Estetika v horizontoch interdisciplinárnosti. Prešov: FF PU, 1999, s. 82.

¹¹ BUDD, Malcolm. Morality, Society and the Love of Art. In Estetika: The Central European Journal of Aesthetics, 2014, roč. 51 (New series roč. 7), č. 2, s. 201.

¹² SOŠKOVÁ, ref. 5, s. 58.

¹³ SOŠKOVÁ, Jana. Od teoretickej ku aplikovanej estetike (Problémy filozofie dejín estetiky na Slovensku). Prešov: FF PU v Prešove, 2001, s. 103.

¹⁴ SOŠKOVÁ, Jana. Zum Verständnis der Ästhetik bei den Philosophen des 19. Jahrhunderts in der Slowakei, die sich auf Kant beriefen. In SOŠKOVÁ, Jana (ed.). Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku. Studia Aesthetica I. Prešov: FF PU v Prešove, 1998, s. 142.

¹⁵ Aj keď na druhej strane, napríklad u F. W. J. Schellinga v jeho Filozofii umenia nachádzame aj všeobecnejšie filozofické úvahy vo vzťahu k triáde pravda-dobro-krása, a to keď hovorí o troch potenciách reálneho a ideálneho sveta, ktorému zodpovedajú tri idey – pravda, dobro a krása: „prvej potencii reálneho a ideálneho osveťa zodpovedá pravda, druhej potencii dobro, tretej krásy – v organizme a v umení.“ SCHELLING, ref. 8, s. 252-253.

V tomto kontexte jednu z mála výnimiek tvorí estetika Ľudovíta Štúra. Je odvodená z Heglovej estetiky a filozofie, Anna Fischerová¹⁶ pri Štúrových odkazoch na mimoestetickú problematiku poukazuje na jeho úvahy nad pojmami ako duch, história, pokrok, zdokonaľovanie, rozvoj života národov, ľudskosť, sloboda, „samochtivosť“, uvedomelá vôľa, čin atď.¹⁷ Rudolf Dupkala¹⁸ upozorňuje na spis *Prednášky historické*, kde Štúr intenzívne recipuje Hegelove názory na štát a občiansku spoločnosť. Štát je preňho „produktom vývoja ducha“ a „mravným organizmom“¹⁹. V historickom vývoji ľudstva Štúr vyzdvihuje 5 etáp a opisuje, ako jednotlivé národy (grécko-rímske, románsko-germánske a slovanské) dokázali vo svojom vývoji uskutočniť ideál krásy (na citovom základe), pravdy (na rozumovom základe) a dobra (na základe spojenia citu, rozumu a vôle).²⁰

Literát, estetik a teoretik umenia, Karol Kuzmány (1806-1866) sa na podobnej myšlienkovvej platforme pokúsil vytvoriť vlastný filozoficko-estetický systém. Urobil to vo veľmi koncentrovanej a úspornej podobe v spise *O Kráse* (1836). Jeho koncepcia vychádza z prednášok a filozofie Jacoba F. Friesa, z ktorých prevzal Kuzmány „teóriu tušenia ako bezprostredného citového poznania“.²¹ Je v súlade s názormi jeho starších kolegov, akými boli Michal Greguš, Ján Kolár a František Palacký. Jej podstatou je výklad triády pojmov pravdy, mravného dobra a krásy smerujúci k výkladu ideí pravdy, mravného dobra a krásy. Vychádza v nej z psychologického rozlíšenia troch mohutností ľudskej duše – poznávacej (predmetom jej snahy je pravda), cítiacej (predmetom jej snahy je krása) a žiadacej schopnosti (predmetom jej snahy je mravné dobro): „Pravdivé je to, v čom sa podstata poznáva rozumom; Krásne je to, v čom sa podstata cíti mysl'ou; Mravné dobro je to, v čom sa podstata uvedomuje svedomím.“²²

Podľa Kuzmányho duch smerujúci k dosiahnutiu triády pravda – mravné dobro – krása k nej smeruje skrze vedu, umenie a náboženstvo: „veda je systém skúmania pravdy; umenie je spôsob predstavovania krásy; náboženstvo je privádzanie k povedomiu mravného dobra“.²³ Kuzmány kládol silný dôraz na náboženstvo, ktoré preňho predstavovalo „estetické poňatie idey boha“²⁴, ako píše v románe *Ladislav*

¹⁶ FISCHEROVÁ, Anna. Zo Štúrových estetických názorov I. In SOŠKOVÁ, Jana (ed.). Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku. Studia Aesthetica I. Prešov: FF PU v Prešove, 1998, s. 85.

¹⁷ FISCHEROVÁ, ref. 16, analyzuje Štúrovu prácu *O poézii slovanskej* (1845), kde sa stáva poézia nielen predmetom literárnovedných úvah, ale aj nástrojom, ktorý prináša nádej na zmenu neutešeného spoločenského stavu spoločnosti (v kontexte spisu *Žaloby a ponosy Slovákov v Uhorsku* (1842). Štúr (cit. podľa FISCHEROVÁ, ref. 16, s. 97) hovorí o krajnostiach spoločenského života, ktoré predstavuje „najrozpuštiliejšia sebevoľnosť“ a na druhej strane „najvyššia pokora“ Slovanov na ich ceste k získaniu sebavedomia a ducha.

¹⁸ DUPKALA, Rudolf. Štúrov hegelianizmus. In SOŠKOVÁ, Jana (ed.). Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku. Studia Aesthetica I. Prešov: FF PU v Prešove, 1998, s. 115.

¹⁹ DUPKALA, ref. 18, s. 116.

²⁰ DUPKALA, ref. 18, s. 119.

²¹ BOTŤÁNKOVÁ, Eva. K prameňom estetického myslenia na Slovensku. Bratislava: VEDA SAV, 1999, s. 135.

²² KUZMÁNY, Karol. O kráse. In BOTŤÁNKOVÁ, Eva (ed.). K prameňom estetického myslenia na Slovensku. Bratislava: VEDA SAV, 1999, s. 138.

²³ KUZMÁNY, ref. 22, s. 138.

²⁴ KUZMÁNY, Karol. *Ladislav O štýle, O vznešenosti, O umení*. In BOTŤÁNKOVÁ, Eva (ed.). K prameňom estetického myslenia na Slovensku. Bratislava: VEDA SAV, 1999, s. 145.

(1838). Dokonca aj pojem vznešeného tu vysvetľuje do istej miery cez exemplifikáciu prírodných motívov, najväčšmi však cez opis vytrženia a obdivu náboženského charakteru (slávnosti, kolosálne chrámy a pod.) Kuzmány bol vo svojej dobe zanietným šíriteľom a propagátorom estetiky, ktorú považoval za mimoriadne významnú pre rozvoj kultúry a spoločnosti.

Ak sa vrátíme k ozvenám kantovskej filozofie, ale aj iným podnetom (A. W. Schlegel, K. Solger, J. Paul), nemôžeme obísť Michala Greguša (1793-1938), profesora na Prešovskom evanjelickom kolégiu a neskôr na Bratislavskom evanjelickom lýceu. Kantovo chápanie estetiky ako medzi-sveta medzi teoretickým a praktickým, medzi poznaním a konaním bolo inšpiráciou pre vedecky fundované kompendium Michala Greguša *Compendium Aestheticae* (1826), ktoré výrazne prekročilo svoj pôvodný pedagogický zámer, dnes je považované za legitímny vedecký spis o estetike. Estetiku chápe Greguš ako samostatnú teoreticko-empirickú a filozofickú vedu, ktorej hlavným predmetom skúmania je idea krásy, prejavovaná umením, prírodou a rôznymi prechodovými estetickými javmi. V §1-§3 definuje estetiku ako vedu o krásne (*Schönheitslehre*), zahŕňajúcu systematické vedomosti, zjednotené určitou myšlienkou. V §3 netvrdí explicitne, že je disciplínou filozofickou, ale že je k nej „príbuzná“²⁵. V poznámke k §3 sa Greguš odvoláva na filozofa Friedricha Boterwerka, ktorý zaraďuje estetiku medzi „výsledné“ filozofické disciplíny, pričom napríklad pedagogiku Bouterwerk chápe ako výsledok etiky a psychológie.²⁶

Greguš si uvedomuje nevyhnutnosť odlíšenia poznávacieho, estetického, etického, náboženského postoja, no uvažuje aj o ich syntéze, snaží sa odhaľovať súvislosti pravdy, dobra a krásy. Jana Sošková konštatuje: „[Greguš] Vidí krásu dobra a pravdy rovnako ako vidí pravdu krásy a dobra ako aj dobro pravdy a krásy. [...] Krásu môžeme podľa Greguša nielen nazerať, cítiť, ale aj poznať jej ‚pravdu‘ a vykonať jej ‚dobro‘.“²⁷ Okrem týchto všeobecných konštatovaní na základe interpretácie znalkyne Gregušovej estetiky, však vo vzťahu k otázkam mravnej výchovy v tomto vedeckom spise nenachádzame konkrétnejšie indície. Jediný (a zároveň posledný) §82 spisu²⁸, ktorý sa v niektorých prekladoch Gregušovho kompendia (napr. v práci Evy Botťánkovej²⁹) ani len neuvádza (teda zrejme nepovažuje sa ani za relevantný z hľadiska estetiky ako vedy), nesie v sebe aj explicitný odkaz ku problematike mravov.

Práve v tomto zmienenom paragrafe Greguš ku koncu pojednania o slovesných umeniach (ktoré považuje len za „relatívne krásne“) analyzuje krásne rečníctvo ako vyjadrenie snaženia cestou argumentácie (zákonitosti rečníckeho prejavu) a vyburcovania duše (psychologické znalosti). Usudzuje však, že vzhľadom na podriadenie všetkých cieľov ľudského snaženia zákonu najvyššieho

²⁵ GREGUSS [GREGUŠ], Michal. *Compendium Aestheticae* (ususi auditorum suorum edidit) Cas-soviae: Typis Caroli Werfer Academiae Typographi, 1826, s. 10. Tu doslovne hovorí: „[...] sed etiam Philosophiae propriae cognatam, quatenus pulchritudinis absolutae ideam evolvit“

²⁶ GREGUSS [GREGUŠ], ref. 25, s. 10-11.

²⁷ SOŠKOVÁ, ref. 13, s. 121.

²⁸ GREGUSS [GREGUŠ], ref. 25, s. 141-144.

²⁹ Pozri bližšie BOTŤÁNKOVÁ, ref. 21, s. 72.

dobra a čestnosti, je zřejmé, že základem řečnického umění je etika³⁰: „Preto sa řečnické umenie najlepšie člení podľa etického momentu. Etika stanovuje pravidlá snáh a činov alebo absolútne, alebo relatívne, raz vzhľadom na božské, inokedy vzhľadom na občiansky život človeka“.³¹ Greguš uzatvára paragraf varovaním, aby rečníctvo dbalo na etické poučky, na mravné city, inak bude len klamaním a zavádzaním a nebude ho možné priradiť k relatívne krásnym umeniam a následne „Kantovu kritiku si zaslúži“.³² Z hľadiska umeleckej kritiky, ktorá vyrástla na pôde umenovednej analýzy, boli pre Greguša autoritami J. J. Wincklemann, G. E. Lessing, W. F. Schelling a J. G. Herder.³³ Greguš vo svojich úvahách síce sporadicky polemizuje aj s Hegelom, neobchádza však ani jeho idey týkajúce sa povahy estetického sveta a jeho praktické dôsledky pre spoločnosť, národ, štát a duchovný obzor človeka.³⁴

Greguš sa okrem I. Kanta, G. E. Lessinga, F. Bouterwerka, W. T. Kruga odvoláva v kompendiu aj na Friedricha Schillera. Schiller vo viacerých filozofických dielach vyjadril svoje presvedčenie, že centrálnym bodom umenia je podľa neho zmyslové znázorňovanie (javenie sa) mravnej autonómie človeka. Vo svojom diele *Listy o estetickú výchovu* (1793) hľadá kľúč na prekonanie dezintegrácie a odcudzenia človeka modernej doby pričom vyzdvihuje etické a politické ideály, ktorými umenie pôsobí. Hovorí o rozumnom štáte³⁵, kde sa predstava rozumnosti viaže na estetický rozmer človeka, bezpodmienečne, rozvinutý estetický cit zjemňuje mravy a dôstojné chovanie³⁶. Schiller hovorí dokonca o tzv. estetickom štáte („*stát krásného zdání*“)³⁷, v ktorom má byť umenie nástrojom rozumnosti. Podľa Schillera je ľahšie prejsť od estetického stavu k mravnému a logickému (od krásy

³⁰ Greguš v tomto paragrafe delí rečníctvo na etické, nábožensko-etické, politicko-etické, súdne alebo rozhodovacie.

³¹ GREGUSS [GREGUŠ], ref. 25, s. 142.

³² GREGUSS [GREGUŠ], ref. 25, s. 142.

³³ Napríklad vo Winckelmanovej teórii silne rezonuje antický model krásy a dobra. MAKKY, Lukáš. Kedy začína koniec umenia In KOPČÁKOVÁ, Slávka - KVOKAČKA, Adrián (eds.). Súradnice estetiky, umenia a kultúry III . Európske estetické myslenie a umelecká tvorba: pramene, metamorfózy a ich relevancia. Studia Aesthetica XVII. Prešov: FF PU, 2018, s. 40. Tento autor v prípade jeho náhľadov upozorňuje na jeho presvedčenie, že umenie nie je len niečo v nás (objekt, nástroj, vec), ale je bytostnou súčasťou našej existencie a to takej, ktorá nás „povznáša k lepšiemu“.

³⁴ Na etický rozmer Heglových ideí poukazuje aj tento autor: KVOKAČKA, Adrián. Za všetko môže Hegel. In KOPČÁKOVÁ, Slávka - KVOKAČKA, Adrián (eds.). Súradnice estetiky, umenia a kultúry III . Európske estetické myslenie a umelecká tvorba: pramene, metamorfózy a ich relevancia. Studia Aesthetica XVII. Prešov: FF PU, 2018, s. 34. Autor sa domnieva, že Hegel, aby dokázal vysvetliť, čo vlastne spoločnosť stráca, ak prichádza o umenie, poukazoval na funkcie, ktorými umenie disponovalo v starších kultúrach. Podľa Kvokačku umenie zohrávalo vedúcu úlohu v týchto kultúrach preto, „lebo bolo hlavným médiom reprezentácie ich náboženstva, etiky a svetonázoru“.

³⁵ SCHILLER, Friedrich. Výbor z filosofických spisů. Prel. František Dmel a Ivan Ozarčuk. Praha: Svoboda - Libertas, 1992, s. 219.

³⁶ MALÍČKOVÁ, Michaela. Hra(nie) len ako estetický fenomén. Nitra: FF UKF, 2008, s. 26. Malíčková tu konštatuje: „Schiller vníma hru a estetický stav ako podmienku rozumnosti, ktorá dovedie človeka späť k jeho morálnej výške“.

³⁷ SCHILLER, ref. 35, s. 225, 226.

k dobru a pravde) než od fyzického k estetickému³⁸. Preto podľa filozofa jedna z najzávažnejších úloh kultúry spočíva v podrobení človeka forme a umožnení dosiahnuť mu ríšu krásy, teda urobiť ho estetickým, lebo iba z estetického stavu (nie z fyzického) sa môže vyvinúť stav mravný. Schillerov generačný druh Johann F. Herbart videl podobne hlavný cieľ vyučovania v cnosti, ktorú možno docieľať aj rozvíjaním estetického záujmu.

Pod priamym vplyvom M. Greguša sa na prešovskom evanjelickom kolégiu rodilo estetické myslenie Andreja Vandráka (1807-1884). Pod vplyvom svojho učiteľa sa zoznámil s Kantovou estetikou, jej kritikou, s prácami Johanna G. Fichteho a Wilhelma T. Kruga. Počas štúdií v Jene mali naňho impozantný vplyv prednášky filozofa Jakoba F. Friesa. Vandrákovi sa síce nepodarilo zamýšľanú prácu o estetike nikdy napísať, avšak jeho estetické myslenie možno abstrahovať z jeho koncepcie filozofie a najmä z jeho etiky. Eklantantným príkladom snahy meniť spoločnosť, jej mravný a duchovný stav umením a kultiváciou človeka je práve Vandrákova „filozofia cieľov“³⁹, rozpracovaná v práci *Prvky filozofickej etiky* (*A philosophiai ethikai elemi*, 1842).

Napriek určitej miere poplatnosti voči názorom nemeckých filozofov J. F. Friesa, W. T. Kruga a ď., Vandrák nedelí filozofiu na teoretickú a praktickú, ale na „filozofiu príčin“ a „filozofiu cieľov“⁴⁰. Prvá sa zaoberá poznávaním kauzálnej a druhá účelovej súvislosti. Filozofia cieľov súvisí s praktickým životom. Vandrák ju delí na dve vedy: etiku a estetiku, teda na „vedu o skutočnej hodnote a cieľoch ľudských skutkov, vedu o životnej múdrosti, pod menom etika, veda o mravnosti“ a na „vedu odhaľujúcu ciele sveta, života, posvätný pôvod bytostí a ich večný poriadok, s názvom vierouka, estetika“.⁴¹ Vo vede o mravnosti (filozofii mravov) sú v jeho koncepcii obsiahnuté hľadiská a otázky vedy o kráse, časť estetiky je súčasťou etiky⁴², bez poznania estetiky úplnosť poznania etiky nie je možná. Spojenie etického a estetického možno najlepšie identifikovať prostredníctvom inštinktov, sám Vandrák ich delí na rozumové, estetické a mravné⁴³. Naposledy menované stoja najvyššie, estetická dimenzia je v ich prípade vyjadriteľná nezištnosťou, vznešenosťou, nenapodobiteľnosťou⁴⁴. V špeciálnej etike (náuke o cnosti) definuje úlohu cnosti ako dobrovoľnej a v skutkoch sa prejavujúcej „mravnej dokonalosti“ resp. „skutočnej duchovnej kráse“⁴⁵.

Vplyv J. F. Friesa, v dejinách filozofie považovaného za predstaviteľa kritického návratu ku Kantovi, vo Vandrákovej etike je citeľný. Vandrák domýšľal

³⁸ OVSIANNIKOV, ref. 9, s. 301.

³⁹ SOŠKOVÁ, Jana. Estetika ako filozofia cieľov v chápaní Andreja Vandráka. In SOŠKOVÁ, Jana (ed.). Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku II. Studia Aesthetica III. Prešov: FF PU v Prešove, 1999, s. 23-40.

⁴⁰ DUPKALA, Rudolf. Prešovská škola. Filozofia na evanjelickom kolégiu v Prešove. Prešov: FF PU v Prešove, 1999, s. 73.

⁴¹ VANDRÁK, Andrej. Prvky filozofickej etiky. In DUPKALA, Rudolf – KÓNYA, Peter (eds.). Antológia z diel profesorov prešovského evanjelického kolégia. I. Filozofia. Prešov: ManaCon, 1999, s. 176.

⁴² SOŠKOVÁ, ref. 39, s. 26.

⁴³ VANDRÁK, ref. 41, s. 180.

⁴⁴ VANDRÁK, ref. 41, s. 183.

⁴⁵ VANDRÁK, ref. 41, s. 199.

Friesov pojem „odplaty večného v konečnom“ a „tušenia večného v konečnom“ prostredníctvom citu vznešena, entuziazmu a zbožnosti ako mravnej cnosti, čo autorka Sošková označuje ako estetickú nezištnosť⁴⁶. Tá je základom etického, kde mravné konanie nie je dosahované len z prinútenia, ale práve zo slobodnej mysle, čo je priamy kantovský postulát. Vandrák videl zmysel pestovania estetického sveta prakticky. Jeho kultúrny a kultivačný význam videl v neustále realizovanej estetickú výchove jednotlivca⁴⁷, ktorá má dosah na celkový spoločenský život a má význam pre zveľaďovanie náboženského života.

Evanjelickú výchovu a zároveň kvalitné vzdelanie poskytovali v Uhorsku 19. storočia evanjelické lýcea⁴⁸. Z hľadiska skúmanej problematiky som zatiaľ načrtla situáciu na prešovskom evanjelickom kolégiu. Predstavené boli spisy s vedeckou ašpiráciou a jedno kompendium⁴⁹. Vzhľadom na doterajší stav bádania konštatujeme, že v 19. storočí v oblasti estetiky vznikli na Slovensku iba dve kompendiá – už zmienené Gregušovo kompendium (*Compendium Aestheticae*, 1826), ktoré vzniklo ešte v Prešove a estetické kompendium T. G. Schröera (*Isagoge in eruditionem aestheticam*, 1842), odbornej verejnosti do polovice 90. rokov 20. storočia prakticky takmer neznáme⁵⁰. Vzniklo v prostredí bratislavského evanjelického lýcea, ktoré bolo v prvej polovici 19. storočia považované za najlepšie v celom hornom Uhorsku⁵¹. Prichádzali naň študovať budúce významné osobnosti našich národných dejín a vedy, ako napr. Michal Greguš, Karol Kuzmány, Ján Kollár či František Palacký.

Veľavravný je určite fakt, že okrem Pavla Jozefa Šafárika (ktorý študoval Kežmarku), autori estetických spisov (prípadne učebníc) ako Matej Ševrlay, Matej Holko ml., Michal Greguš, Ludvig Schedius, Ján Kollár, Bohuslav Tablic, František Palacký či Karol Kuzmány boli absolventmi bratislavského lýcea⁵². Na bratislavskom evanjelickom lýceu v prvej polovici 19. storočia pôsobil skromný, bohabojný a všestranne vzdelaný profesor Tobias Gottfried Schröer (1791-1850)⁵³. Dejiny

⁴⁶ SOŠKOVÁ, ref. 39, s. 33.

⁴⁷ Estetická výchova na území Horného Uhorska ako najsevernejšej časti habsburskej monarchie bola považovaná za akési kvintesenciu či dovŕšenie dokonalého klasického vzdelania, čo malo dopad aj na konštituovanie osnov jej vyšších vzdelávacích inštitúcií.

⁴⁸ V tomto smere sú vyzdvihované najmä dve vzdelávacie inštitúcie, kde študovala elita našich národných buditeľov, politikov, jazykovedcov či literátov 19. storočia – bratislavské evanjelické lýceum (1606) a prešovské evanjelické kolégium (1667). DUPAKALA, Rudolf – KÓNYA, Peter (eds.). Antológia z diel profesorov prešovského evanjelického kolégia. I. Filozofia. Prešov: ManaCon, 1999, 247 s.

⁴⁹ Kompendiá predstavujú (z definície) menej vedecký a viac inštruktívny spôsob nazerania na danú vedeckú alebo duchovnú oblasť. Estetické kompendiá sa v 19. storočí objavujú omnoho zriedkavejšie ako v iných študijných disciplínach evanjelických lýceí (latinčina, gramatika, etika, literatúra a pod.).

⁵⁰ LENGOVÁ, Jana. Hudba v živote a diele Tobiasa Gottfrieda Schröera. In Slovenská hudba, 1998, roč. 24, č. 3, s. 362-387.

⁵¹ MARKUSOVSKÝ, Sámuel. A Pozsony ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatban A Pozsony ág. hitv. evang. egyház multjával. Pozsony: Wigand F. K. Konyvnyomdájja, 1896, 738 s.

⁵² Pozri bližšie BOTŤÁNKOVÁ, ref. 21, s. 11-12.

⁵³ K životu a dielu osobnosti: SCHRÖER, Arnold – SCHRÖER, Rudolf – ZILCHERT, Robert. Chr. Oeser's – Tobias Gottfried Schröers's Lebenserinnerungen. Stuttgart: Ausland und Heimat Verlags-Aktiengesellschaft, 1933. 266 s. LENGOVÁ, ref. 50, s. 362-387. KOPČÁKOVÁ, Slávka –

estetického myslenia na Slovensku doposiaľ dostatočne nepreskúmali a nedocenili jeho vklad a dedičstvo, ktoré zanechal. Medzi rokmi 1817–40 pôsobil ako profesor histórie, archeológie a estetiky na evanjelickom lýceu v Bratislave⁵⁴. Schröerovo pedagogické pôsobenie sa popri estetickovýchovnom úsilí vo výraznej miere viazalo aj na mravnú a náboženskú výchovu svojich zverencov a zverenkýň (učil paralelne aj na dievčenských evanjelických školách v Bratislave)⁵⁵.

Miesto mravnej výchovy v učebnici estetickej výchovy a v estetickom kompendiu T. G. Schröera

V priebehu 30. a 40. rokov 19. storočia vytvoril T. G. Schröer svoje najdôležitejšie zrelé diela (viaceré z nich vydal v Nemecku pod pseudonymom), týkajúce sa estetiky a estetickej výchovy. Počet jeho knižných diel, teoretických spisov a literárnych diel (drámy) predstavuje dovedna 42 diel. Schröer je autorom veľkého množstva učebníc, a to učebníc svetových dejín (určených pre ženskú mládež), učebníc nemeckej literatúry, učebnice latinčiny, dôležitého estetického kompendia, ale aj dvoch drám a viacerých básní, z ktorých niektoré preložil jeho bývalý študent a neskorší kolega, Ľudovít Štúr.

Svoje pedagogické idey sa Schröer snažil docieľiť neustálym živým kontaktom s umením a za súčasnej orientácie v poznatkovej báze týkajúcej sa jeho dejín, štýlového vývoja, druhov a foriem. Zrejme najvýznamnejším a najznámejším dielom je jeho učebnica estetickej výchovy, napísaná pod pseudonymom Christian Oeser⁵⁶ s názvom [*Ch. Oeser's*] *Briefe an eine Jungfrau über die Hauptgegenstände der Aesthetik. Ein Weihgeschenk für Frauen und Jungfrauen, denen es mit ästhetischen Bildung ernst ist* (slov. *Listy Chr. Oesera panne o podstatných veciach estetiky. Vznešený dar pre panie a mladé ženy, ktoré berú estetické vzdelávanie s vážnosťou*, 1837, 1. vyd.). Ide o estetické kompendium zacielené na problematiku vzdelávania a výchovy ženskej mládeže, ktoré medzi rokmi 1837 – 1899 vyšlo až v 26. vydaniach. Učebnica je napísaná v 19. storočí populárnou a náučnou formou listov (podľa vzoru Schillerovho diela *Listy o estetickej výchove* či diela *Levana alebo u ume-ní vyučovania* od J. Paula Richtera) určených čitateľkám. Pôvodne pozostávala

ORIŇÁKOVÁ, Slávka. Estetická teória a estetická výchova v teoretickom diele Tobiasa Gottfrieda Schröera. In KOPČÁKOVÁ, Slávka (ed.). *Súčasné hudobnoestetické myslenie na Slovensku v kontexte metodologických problémov estetiky a muzikológie. Opera theoriae artis*. Slávka Kopčáková. Prešov: FF PU, 2016, s. 95-108. ZUBAL, Pavol. Rezonancia myšlienok dobových estetických teórií nemecky hovoriaceho jazykového priestoru v diele Tobiasa Gottfrieda Schröera. In KOPČÁKOVÁ, Slávka (ed.). *Súčasné hudobnoestetické myslenie na Slovensku v kontexte metodologických problémov estetiky a muzikológie. Opera theoriae artis*. Slávka Kopčáková. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2016, s. 109-123.

⁵⁴ Stal sa učiteľom a následne kolegom Ľudovíta Štúra, Schröer napriek svojej nemeckej národnosti bol výraznou pedagogickou osobnosťou s mimoriadnym vplyvom i na slovenských študentov (študovali uňho viacerí predstavitelia generácie štúrovcov, napr. Janko Kalinčiak a Samo Chalupka), ktorí si ho vysoko vážili.

⁵⁵ Okrem školskej činnosti sa aktivizoval aj v službe evanjelickej cirkvi vykonávaním katechizačných hodín v nedeľu pred kázňou, organizoval nedeľňajšie školské bohoslužby, v rámci ktorých prednášal homílie. SCHRÖER, A. – SCHRÖER, R. – ZILCHERT, ref. 53, s. 74.

⁵⁶ Ide o čiastočný akronym priezviska S-c-h-r-o-e-r.

zo 60 kapitol (listov)⁵⁷, v ktorých autor vznešenou a úctivou formou adresuje čitateľkám pojednanie o estetike, subjektívnej a objektívnej kráse, povahe a jednotlivých druhoch umenia, o estetických kategóriách, o hre, ale aj ďalšie užitočné návody pre dosiahnutie dobrého a mravného života.⁵⁸ K všeobecnejšej úvahe o estetickej výchove pristupuje v poslednom (60.) liste učebnice s názvom *Einfluss ästhetischer Bildung auf dass Gemüth (Vplyv estetického vzdelania na myseľ)*, kde znova opakuje cieľ svojich listov, a to udržiavať svoje čitateľky v „pravde, dobre a kráse“.⁵⁹ Silná opora v tejto klasickej doktríne rezonuje podobne u Karola Kuzmányho.⁶⁰

Schröer na tomto mieste cituje aj Schillerove úvahy o človeku zaniatenému pre veci estetiky: „Estét disponuje väčšou silou nad zmyselnosťou, pôvabom viac pre pravdivosť a dobro; vkus vytvára priestor vôli prostredníctvom úsilia o pravidelnosť, poriadok a harmóniu a je často silnejší ako všetky protivienstva života, poraziť zlo, krotiť vzdor ľudskej prirodzenosti. Sklony stúpajú ľahšie na jemne utvorenom srdci, vrtkavosti a jemnému mravu oveľa viac podlieha drsnosť, hrubá zmyselnosť, nerest a barbarstvo ako púhej nádobe rozumu.“⁶¹ K tomu ešte dodáva svoju vlastnú úvahu o prepojení krásy s nábožnosťou, v tých časoch reprezentujúcej de facto výchovu k mravom, keď hovorí: „Krása chytá človeka za jeho zmyslovú stránku, aby sa prepojilo zmyslové s duchovným, spája dva svety podobne ako náboženstvo, ktoré spája Zem a nebesá. Preto aj umenie a náboženstvo si priateľsky podávajú ruku a náboženstvo nemôže vo vyššom zmysle existovať bez estetického.“⁶² Tieto názory sú paralelné s vnímaním prepojenia náboženstva a umenia napr. u Karola Kuzmányho⁶³, ako aj so zaradením etiky (ako vedy o mravnosti) do vierouky-estetiky resp. do filozofie cieľov Andreja Vandráka, pričom tento autor chápe estetiku ako súčasť etiky a súčasť náboženstva.⁶⁴

Schröer uvažuje intenzívne aj nad nevhodne realizovanou estetickou výchovou, a to veľmi adresnými úvahami namierenými proti hedonizmu, sentimentalite, bolestíntstvu či úniku pred svetom vedúcemu až k správaniu na hranici mravnosti: „Existuje však asi estetické vzdelávanie, ktoré nie je osožné ľudskej blaženosti, ktoré sa môže stať obzvlášť skazené a škodlivé ženskému pohlaviu, ak sa pri múzickom vzdelávaní fantázie a vkusu prepasie vzdelávať súčasne srdce a rozum a tak sa narúša

⁵⁷ Podľa 4. vydania (1852) 60 kapitol (listov), avšak v 16. vydaní je to – vďaka „agilite“ a snahe vydavateľa A. W. Grubeho prepracovávať cudzie dielo – už 68. listov. [SCHRÖER, Tobias Gottfried]. Chr. Oeser's Briefe an eine Jungfrau über Hauptgegenstände der Aesthetik. Ein Weihgeschenk für Frauen und Jungfrauen. Zechszehnte verarbeitete Aulage (Bearbeitet und herausgegeben von A.W. Grube). Leipzig: Friedrich Brandstetter, 1874. 611 s.

⁵⁸ Učebnica estetickej výchovy je svojím obsahom ohlasom na čerstvo publikované prednášky z estetiky (Ästhetik, 1835, 1. vyd.) G. F. Hegela, vydané posthumne jeho žiakmi, ktoré Schröer dôverne poznal, jednou z indícií k tomuto je jeho morfológia druhov umenia.

⁵⁹ [SCHRÖER, Tobias Gottfried]. Ch. Oeser's Briefe an eine Jungfrau über die Hauptgegenstände der Aesthetik. Ein Weihgeschenk für Frauen und Jungfrauen, denen es mit ästhetischen Bildung ernst ist. Vierte bedeutend vermehrte und verbesserte Auflage. (Bearbeitet und herausgegeben von A. W. Grube). Leipzig: Friedrich Brandstetter, 1852, s. 464.

⁶⁰ Porovnaj KUZMÁNY, ref. 22, s. 138-139.

⁶¹ SCHRÖER, ref. 59, s. 464.

⁶² SCHRÖER, ref. 59, s. 466-467.

⁶³ Porovnaj KUZMÁNY, ref. 22, s. 145-146.

⁶⁴ Porovnaj VANDRÁK, ref. 41, s. 176.

harmónia duše. [...] Ak sa však pocit krásy obráti viac k zmyslovosti, zmocní sa nás nená-
sytný sklon k potešeniu, ktorý znečitlivuje proti všetkej vážnosti života, proti povinnosti
a právu, proti Bohu a človeku a ktorý strháva dušu k zvrhlosti.“⁶⁵ Podobnú otázku kla-
die napríklad Karol Kuzmány⁶⁶, keď sa pýta na to, či je pravda a mravné dobro
krásou. Odpovedá síce negatívne, ale súčasne obracia pozornosť svojho čitateľa
ku kategórii vkusu (krasocitné vzdelanie), ktoré podľa neho padá alebo rastie
s „charakterom náboženstva“, a v tomto zmysle opovrhovanie umeleckými die-
lami považuje za „daromné a hlúpe úsilie“.⁶⁷ Varuje pred snahou vylúčiť umenie
z náboženstva, čo korunuje úvahou korešpondujúcou so Schröderovým apelom
vyvarovať sa „klamlivosti“ nevhodného umenia: „nič nie je hnusnejšie než lživé
básnenie, t. j. básnenie, vydávajúce lož za pravdu, nešlachetnosť za mravné dobro“.⁶⁸

Najdôležitejšou vedeckou prácou T. G. Schrödera je málo známe estetické kom-
pendium *Isagoge in eruditionem aestheticam* (Návod na estetické vzdelávanie, 1842).
Popri kompendiu *Compendium Aestheticae* (slov. *Estetické kompendium*, 1826)
Michala Greguša je druhým z dvoch známych estetických kompendií, ktoré
vznikli na území Slovenska v 19. storočí. Je výsledkom snahy o koncíznejší od-
borne vyhranený text, jeho pedagogické zacielenie je však nesporné – je určené
je pre študentov evanjelického lýcea. Je členené v súlade so súdobým členením
estetiky na všeobecnú a špeciálnu.⁶⁹ V predhovore učebnice (§1) definuje Schröder
estetiku ako vedu krásne: „*Aesthetica est scientia pulchri*“⁷⁰. Počnúc §4 začína jeho
pojednanie o všeobecnej estetike, pričom charakteristika toho, prečo smerujeme
ku krásu (pocitovanie krásy, získavanie schopnosti cítiť krásu etc.) je autorovou
odzvou na Kantovské kritiky, najmä na zdôvodnenie prechodnosti estetického
stavu, ktorý sa pripája buď k poznaniu alebo k mravnému konaniu.

Schröder v §4 definuje vzťah kategórie krásna k dobrému a mravnému životu
nasledujúco: „*Cieľom človeka je dokonalý život, tak citový ako rozumový. Každý krok
života smeruje k dobru a šťastiu; život citový k citovému dobru, život rozumový podľa
základných schopností ducha k trom rozdielnym rozumovým dobrám. Totiž schopnosť
poznávania smeruje k pravde, schopnosť konania k mravnosti, mravnému dobru, schop-
nosť cítenia ku krásu. Keď teda duch získal krásno, život so schopnosťou cítenia je do-
konalý.*“⁷¹ Krásno považuje za dokonalý život so schopnosťou cítenia (§5) avšak
v nevyhnutnej rovnováhe s rozumovými schopnosťami človeka (§6), za proti-
klad krásy považuje „*život lenivý a nevhodne činný vo vzťahu k rozumu, čo plodí
odpor a hnus.*“⁷² V §7 naznačuje prirodzené „*spojenie krásna s pravdou a morálkou*“⁷³,

⁶⁵ SCHRÖER, ref. 59, s. 465.

⁶⁶ KUZMÁNY, ref. 22, s. 139.

⁶⁷ KUZMÁNY, ref. 22, s. 139.

⁶⁸ KUZMÁNY, ref. 22, s. 139.

⁶⁹ SCHRÖER, Tobias Gottfried. *Isagoge in eruditionem aestheticam*. Posonii: Typis Caroli Friderici Wigand, 1842, 68 s. Kompendium obsahuje časti Predhovor (§1 – §3), Všeobecná estetika (§4 – §26) a Špeciálna estetika (§27 – 86).

⁷⁰ SCHRÖER, ref. 69, s. 1.

⁷¹ SCHRÖER, ref. 69, s. 3.

⁷² SCHRÖER, ref. 69, s. 3. Porovnaj GREGUSS [GREGUŠ], ref. 25, s. 36.

⁷³ SCHRÖER, ref. 69, s. 3.

pričom však rozdiel vidí v cítení ako schopnosti zmyslovej a pasívnej v porovnaní s pravdou a morálkou ako aktívnymi schopnosťami poznávania a konania.⁷⁴

V časti *Špeciálna estetika*, pojednáva najprv o umeniach, v jej III. kapitole *Subjektívny estetický život* (§82-§86) však opätovne prináša silný morálny apel v podobe konštatovaní protikladu medzi estetickým a nemorálnym (§ 84): „*Oproti estetickému vkusu hodnému zušľachťovania stojí: surovosť mravov a nevedomosť ducha, nedostatok pozornosti na tie veci, ktoré nás obklopujú, jednostranné a nedôstojné pestovanie ducha túžby*“.⁷⁵ Podobne ako Schröer, aj M. Greguš dáva do priameho súvisu s úpadkom mravov estetickú kategóriu, a to kategóriu škaredého (*hässlich*, lat. *turpe*), pričom mu nejde o samotné páčenie či nepáčenie sa, ale o protikladnosť na úrovni duševnej činnosti (predstavivosť, pamäť, myslenie): „*Ale čokoľvek je zmätené a nedokonalé, vo vzťahu k nám ruší harmonickú činnosť našich (duševných) síl a uráža nielen cit zmyslový, ale aj rozumový a ešte viac morálny a zároveň sociálny cit*“.⁷⁶

Ako nebezpečnú vníma stratu mravných ideálov aj M. Greguš, keď konštatuje, že kategória škaredého, ktorá sa zakladá na nedostatku ideálov, rezultuje do kategórie nízkeho (nem. *niedrig*): „*Práve tak, ako krása, pôvab a vznešenosť nás naplňujú citom pôžitku, tak ošklivosť, neforemnosť a nízkosť nás naplňujú odporom*“.⁷⁷ Protikladom k surovosti mravov a nedôstojnému pestovaniu ducha kladie Schröer život v súlade s mravnými kategóriami a zásadami náboženského života. V §85 svojho spisu je ešte konkrétnejší, keď hovorí, že estetický život v cnosti, pravde a náboženstve napomáha citom ušľachtilej ľudskosti: „*[...] svieži (čistý, neskazený) a bystrý duch je plný dôstojnosti a morálky a samotné krásno svojou láskavou povahou zaiste nie príkazmi ale láskou a úctivosťou priťahuje k všetkému čestnému*“.⁷⁸ V §86 napokon ešte zdôrazňuje najhlbšie spojenie estetiky s praktickým životom a šťastím.

Miesto mravnej a náboženskej výchovy v pedagogickom kompendiu T. G. Schröera

Najdôležitejším spisom z hľadiska nami skúmanej problematiky je rozsiahly spis *Institutiones pedagogicae sive de arte educandi liber sinopticus. Quem Scholis suis conscripsit Godofreus Schröer* (slov. *Pedagogické návody alebo prehľadná kniha o umení vyučovania, ktorú svojim školám napísal Gottfried Schröer profesor bratislavského evanjelického lýcea*, 1848) vydané pod jeho pravým menom. Prehľadná kniha o umení vyučovania je koncipovaná na základe predstavenia pedagogiky ako samostatnej vedy, obsahuje však aj kapitoly bezprostredne sa viažuce k problémom estetiky a estetickej výchovy, rovnako sú v nej obsiahnuté viaceré kapitoly týkajúce sa výchovy mravov. Členenie knihy na tri časti⁷⁹ sleduje cieľ pomenovať sféry pôsobnosti pedagogiky ako nezávislej vedy oblasti tela, ducha, rozumovej vý-

⁷⁴ Platónska idea dobra a idea krásy (niekde spresňuje, že myslí mravné dobro, dobré mravy atď.), je v Schröerovom zmyslení neustále prítomná.

⁷⁵ SCHRÖER, ref. 69, s. 64.

⁷⁶ GREGUSS [GREGUŠ], ref. 25, s. 35.

⁷⁷ GREGUSS [GREGUŠ], ref. 25, s. 35.

⁷⁸ SCHRÖER, ref. 69, s. 65.

⁷⁹ SCHRÖER, Tobias Gottfried. *Institutiones pedagogicae sive de arte educandi liber sinopticus. Quem Scholis suis conscripsit Godofreus Schröer*. Magyar-Ovárini: Typis&sumptibus Alexan-

chovy (logika) a estetickej výchovy (časť I.), ako aj vzťahovať pojem pedagogika k sféram spoločenského života človeka – súkromná a verejná výchova, výchova chlapcov, výchova dievčat, výchova uplatňovaná vo vzťahu k tvoreniu a rozhodovaniu (časť II.), pričom vovádza čitateľa do histórie disciplíny, čím potvrdzuje jej novo získanú legitimitu medzi ostatným vedami.

V spise sa Schröer usiluje aplikovať poznatky estetiky aj do synopsy vednej disciplíny pedagogiky, o čom svedčí 2. kapitola (časť I.) s názvom *Výchova k schopnosti cítenia alebo estetická výchova*. Autor tu v §70-§74 diferencuje jednotlivé druhy pociťovania, citov a vyšších citov pod jednotným názvom „cit“ do systému piatich citov: cit prirodzenosti, cit pravdy, cit morálky, cit nábožnosti a cit krásna.⁸⁰ Aj keď vo svojich prácach na najvyššie miesto v estetickom poznávaní a aktivitách kladie poznávanie a neustálu prítomnosť krásnych umení (tu §74 *Sensus pulchri*, §75 *Sensus pulchrae*), do tejto kapitoly zároveň organicky začleňuje aj city vedúce k mravnosti – pravdu, morálnosť a nábožnosť (§71 *Sensus veri*, §72 *Sensus honesti*, §73 *Sensus divini*). Z prirodzených citov za najlepšie a najvznešenejšie považuje cit pravdy, cit morálky a cit krásna.⁸¹ Cit pravdy a cit morálky odporúča rozvíjať od malička paralelne s rozvíjaním citu nábožnosti, ktorý je s ním spojený ako vrodené úsilie o svätosť⁸². Namiesto askézy, dlhých naučených modlitieb a formuliek však odporúča, aby nič nebolo dosahované násilím a vynútením⁸³, aby vychovávateľ sám bol chovancom príkladom.

Najpodstatnejším a explicitným príspevkom do diskurzu o dobovej mravnej výchove je tretia hlava (náležiaca k I. časti spisu), s názvom *Zušľachtovanie schopnosti chcenia, inak morálnej alebo etika*. Na pôde 9 rozpracovaných paragrafov (§78-86) tu autor predstavuje svoju koncepciu výchovy mravov cez témy: Výchova mravov, Nepriama alebo negatívna mravná výchova, Morálna náuka, Odmena a trest, Všeobecná učiteľská patológia, Špeciálna učiteľská patológia, Vyššia mravná alebo rozumová výchova, Vyučovanie k cnosti, Vyučovanie k cnosti a vyššej nábožnosti. V §78 (*Educatio Ethica*) definuje povahu a ciele disciplíny: „*Zušľachtovanie morálnej schopnosti človeka, ktoré sa zakladá na úsilí o cnosť, je konečný a najvyšší cieľ všetkej výchovy. Cnosť sa totiž nerodí v človeku, ale získava sa iba úsilím (štúdiom) a veľkou námahou (prácou)*“, ide o prebúdzanie rozumu, pričom „*k dobru viesť a od zla odvracať je povinnosťou učiteľa*“.⁸⁴ Citujúc Senecu (*O hneve III. 21*) upozorňuje Schröer na zhubnosť hnevu u vychovávaného ale i krotenie prirodzeného nadania nevhodným zásahom vychovávajúceho. V jeho ponímaní cnosť spočíva v zdokonaľovaní všetkých schopností ducha, pričom ich zušľachtovanie smeruje k „*morálnemu vychovávaniu*“⁸⁵. Podľa autora vzniká

drii Czéh, 1848, 98 s. I. Autor člení knihu takto: Samostatná (nezávislá) pedagogika (§1-§86); II. Pedagogika vzťahná (§1-§23); III. Krátka história pedagogiky (§1-§15).

⁸⁰ SCHRÖER, ref. 79, s. 56-59.

⁸¹ SCHRÖER, ref. 79, s. 56. Autor tu existenciu prirodzeného úsilia o pravdu dokladá citátom z Cicera, keď v §71 hovorí: „všetci sme vedení túžbou po poznaní: veríme, že v nej vyniká krásne; domnievame sa, že pochybiť, myliť sa, nevedieť, klamať je zlé a nemorálne“.

⁸² SCHRÖER, ref. 79, s. 56-57.

⁸³ SCHRÖER, ref. 79, s. 57

⁸⁴ SCHRÖER, ref. 79, s. 60.

⁸⁵ SCHRÖER, ref. 79, s. 60.

trojaký druh výchovy k mravom: 1. nepriamy alebo negatívny, 2. priamy alebo pozitívny a 3. vyšší alebo rozumový.

Podľa Cicera cnosť je prirodzenosť dovedená na vrchol – touto parafrázou začína pojednanie o nepriamej mravnej výchove v §79 (*Educatio ethica indirecta s. negativa*). Svoju náuku k tejto veci zhrňa do šiestich bodov, pričom s veľkým taktom a pochopením pre mladé duše zdôrazňuje, že detský vek má byť veselý a šťastný, má sa vyhýbať leňošaniu, poslušnosť má byť docieľovaná citlivo a s úctou, bez predstieranania, lebo naša „dôvera povzbudzuje ich duše a prebudí zápas morálnych síl“⁸⁶. Vyzdvihuje príklad rodičov a učiteľov, vystríha pred moralizovaním a vyzdvihuje aj estetický moment (vplyv poézie): „morálne rady (myšlienky) a básničky (veršičky) nech sú vkladané do mladučkých duší, tak ako semienka, aby spolu s rozumom rástli a vo svojom čase priniesli ovocie.“⁸⁷. Týmto „láskavým“ poučaním pripomína ako inšpiračný zdroj J. A. Komenského v práci *Informatorium školy mateřské*.⁸⁸ V detstve morálna výchova spočíva len v bdelosti a predvídavosti, nesprávne podnety nemajú byť potláčané priamo ale, naopak, majú byť skôr oslabené vzbudenými ušľachtilejšími dobrými spôsobmi.

Podľa Schröerovho úsudku náuka mravov (morálna náuka) vychádza z poznania pravidiel a morálnych zákonov a vyžaduje si bezpodmienečnú poslušnosť bez námietok, výnimiek či pochybovačnosti. Kto však vyžaduje poslušnosť, konštatuje autor v §80 (*Disciplina moralis*), nesmie tak činiť „silou a vonkajšou mocou, ktorá robí duše otrockými, ale rozumom a láskavosťou, aby bol zákon poslúchaný dobrovoľne“⁸⁹. Výchova k mravom nie je vecou prikazovania, vysvetľovania, ani prižmurovania očí, treba sa tiež vyhýbať vášni, používaniu tvrdosti a hrubosti voči mladému človeku. To súvisí aj s potrebou odmeny a trestu, opisovanej v §81 (*Remuneratio et poena*), kde vymenúva vhodné i nevhodné odmeny, vystríha pred prílišnou chválou (vedúcou k namyslenosti) ale aj vážnou potupou (vedúcou) k poníženej malomyseľnosti, odporúča zriedkavejšie používanie odmien i trestov. V §82 (*Pathologia Paedagogica generalis*) pokračuje v tejto línii, keď odmieta iba ľahké napomínanie zo strany učiteľa, ktoré vedie k výchove „ľudí slabých alebo nešľachetných, lebo chlapec, ktorý sa nenaučil znášať nariadenia, nikdy nebude vedieť sebe rozkázať“⁹⁰. Znova ešte pripomína Ciceronovo odporúčanie trestať i karhať bez urážok a potupy, v §83 (*Pathologia Paedagogica specialis*) odporúča čo „najmenej používať fyzické tresty vo vyučovaní vied a umení“⁹¹, naopak najprísnejšie tresty vyžaduje u chýb a prehreškov, ktoré viditeľne kategorizuje podľa siedmich hlavných hriechov ako ich opisuje katechizmus (pýcha, lakomstvo, závisť, hnev, smilstvo, obžerstvo, lenivosť).

K výchove dobrých mravov podľa Schröera prispieva aj stabilné prostredie, minimalizácia možností cestovať⁹². Pri otázke vzbudzovania záujmu mladých o veci verejné (politika), sa Schröer odvoláva sa na svoj veľký vzor, Senecu, keď

⁸⁶ SCHRÖER, ref. 79, s. 61.

⁸⁷ SCHRÖER, ref. 79, s. 61.

⁸⁸ Porovnaj KOMENSKÝ, Jan Amos. *Informatorium školy mateřské*. Praha: Academia, 2007, 132 s.

⁸⁹ SCHRÖER, ref. 79, s. 62.

⁹⁰ SCHRÖER, ref. 79, s. 63.

⁹¹ SCHRÖER, ref. 79, s. 63.

⁹² SCHRÖER, ref. 79, s. 64. Podľa Schröera: „nestálosť bývania prináša nestálosť aj duchu“.

polemizuje s tými, ktorí by im to dovolili. Naopak, odporúča, aby sa mladí radšej starali o dobré vzdelanie a „*horlivo slúžili vede (vzdelaniu) v tichu škôl a knižníc*“⁹³. Nenamieta, že je potrebné sa v pravý čas učiť láske k vlasti, verejnej činnosti a cvičeniu výrečnosti a pohotovosti k nej, avšak verejný lomoz, vášne, boje názorov rozrušujú a môžu zmiasť mladého ducha, ktorý potom stratí ochotu vrátiť sa k „*domácej poslušnosti a vedeckým štúdiám, ktoré si vyžadujú tiché a pokojné povahy*“⁹⁴. Len čo dorastie rozum, mieni Schröer v stati o vyššej mravnej (resp. rozumovej) výchove §84 (*Educatio ethica altior s. rationalis*), namiesto úplnej poslušnosti treba nastoliť výchovu podnecujúcu k čestnosti a morálnosti: „*Čím hodnejšia (dôstojnejšia) bola starostlivosť o morálny cit, tým ľahšie bude utváranie morálneho charakteru.*“⁹⁵ Za účinné pomocné prostriedky považuje čítanie mravoučných kníh (predovšetkým básnikov a historikov), príklady slávnych mužov, príklad rodičov a učiteľov, spoločenstvo mravných ľudí, úprimné štúdium náboženských vecí a horlivé cvičenie síl v znášaní ťažkostí a nebezpečenstiev.

Mravnú a rozumovú výchovu nastolenú v detskom veku pripravuje a v pokročilom veku dovŕšuje vyučovanie k cnosti, ktorému prvé základy položila náuka náboženstva. V stati o vyučovaní k cnosti v §85 (*Institutio ad virtutem*) Schröer akcentuje, že nejde v žiadnom prípade o suchopárnu náuku a opis rituálov, ale jej podstatou majú byť živé prejavy lásky a úcty voči Bohu. Najlepšou cestou k tomu je rozprávanie a komentovanie biblickej histórie, dojímajúce ducha a prebúdžajúce zbožné city, snaha zapamätať si jednoduché formuly modlitieb, morálne veršičky a biblické výroky, pričom osožné je votkať ich vo formy piesní a pod. Tieto úvahy završuje v stati o vyučovaní k cnosti a vyššej nábožnosti §86 (*Institutio ad virtutem et religionem altiozem*) cez odporúčania študovať náboženskú literatúru, históriu, systematickú teológiu a Sväté Písmo. V opačnom prípade výsledkom je nevedomosť, poverčivosť či bezbožnosť, priamo prorocky vyznieva jeho konštatovanie: „*Určite vinu bezbožného storočia berú na seba tí učitelia náboženstva v kostoloch a školách, ktorí opustení božím duchom, alebo nechcú duše zdokonaľovať alebo nevedia.*“⁹⁶ Je to zároveň aj dôrazný apel na kvalitu vzdelávania učiteľov a vychovávateľov v súdobej spoločenskej atmosfére. V porovnaní so Schröerom, azda najsilnejší akcent na náboženstvo a náboženskú výchovu nachádzame u Karola Kuzmányho⁹⁷.

Záver

V predkladanej štúdií predstavená, čiastočne analyzovaná a so súčasníkmi parciálne komparovaná pedagogická a esteticko-výchovná koncepcia spredmetnená

⁹³ SCHRÖER, ref. 79, s. 64.

⁹⁴ SCHRÖER, ref. 79, s. 65.

⁹⁵ SCHRÖER, ref. 79, s. 66.

⁹⁶ SCHRÖER, ref. 79, s. 67.

⁹⁷ Porovnaj KUZMÁNY, ref. 22, s. 138, 139, 145. U Karola Kuzmányho je náboženský akcent celkom pochopiteľný: svoju kariéru profesora evanjelického lýcea (v Kežmarku) a cirkevného hodnostára ukončil ako profesor praktickej teológie vo Viedni (1849-1860) a napokon ako superintendant (evanjelický duchovný dozorca nad viacerými cirkevnými zbormi) v Banskej Bystrici. Inklinácia k náboženstvu u Schröera sa zasa prirodzene viaže k jeho silnej mladíckej túžbe stať sa evanjelickým kazateľom. Porovnaj SCHRÖER, A. – SCHRÖER, R. – ZILCHERT, ref. 53.

v dielach estetika Tobiasa Gottfrieda Schröera vykazuje výraznú a explicitne verbalizovanú inklináciu k mravnej výchove. Príklad T. G. Schröera je len jedným príkladom z existujúcich prepojení poznatkovej bázy estetiky, mravnej výchovy, pedagogiky, filozofie a ďalších vied o človeku so živou edukačnou praxou. Hoci jeho osobnosť ostala nepochopiteľne v tieni záujmu historikov estetiky, estetickej a mravnej výchovy či pedagogiky, Schröer slúži nielen ako vzácny príklad komplexného uvažovania o estetických kategóriách a ich prepojení s etickými kategóriami, ale aj ako inšpirácia pre dnešok. Ozvena antických názorov v jeho myslení (Cicero, Seneca, Horatius), poznanie Komenského diela, dôverná znalosť prác I. Kanta, G. F. Hegela, F. Schillera, J. Paula a ď. ako zdrojov úvah o estetickej a etickej výchove vzbudzujú obdiv a dávajú jeho myšlienkam, vážnosť a aktuálnosť, bez ohľadu na pomer voľnej inšpirácie, epigónstva a vlastných originálnych zdrojov jeho konceptu.

Schröerovo presvedčenie o tom, že umenie – cez jeho sociálne, umelecké, estetické a mravy zdokonaľujúce funkcie – svojou povahou vychádza v ústrety potrebám a podmienkam fungovania ľudskej kultúry rešpektujúcich morálku, ľudskú dôstojnosť a ideu dobra pre všetkých jej členov, je všadeprítomné aj v prácach jeho súčasníkov, A. Vandráka, M. Greguša, L. Štúra, K. Kuzmányho a ďalších. Konceptie slovenských mysliteľov v 19. storočí vznikali ako odozva na nemeckú filozofiu, často cestou tvorivej transformácie či domyslením postulátov svojich učiteľov. Každý z nich svojou cestou dospel k idey vyššieho dobra, docieleného skrze výchovu mravov realizovanou aj cestou estetického vnímania a prežívania života. Síce sa tak udialo na rôznej platforme (kompéndium, vedecký spis, učebnica, filozofický román a pod.) a často s pomocou odlišných inšpiračných zdrojov, v konečnom dôsledku sa každému z ich podarilo do určitej miery originálnym spôsobom osvetliť rozmer prepojenia estetického sveta so svetom výchovy mravného jedinca a jeho zdokonaľovania pre dobro celej spoločnosti.

Už starorímsky filozof, Marcus Tullius Cicero, veľký vzor T. G. Schröera, jeden z najvzdelanejších mužov staroveku, bol presvedčený o tom, že vzdelanie človeka humanizuje a jeho vrcholom je ušľachtilé ľudstvo (*humanitas*). Tento odkaz (cez silné vplyvy platónskej filozofie) prevzali aj naši vzdelanci v 19. a 20. storočí. Boli silne presvedčení o tom, že vzdelanosť (doplnená mravmi a schopnosťou esteticky prežívať život) ako tretia moc môže ovplyvniť štáty a ich budúcnosť. Ich odkaz presahuje opätovne až do dnešných dní⁹⁸. Slovom Malcolma Budda: „[...] cieľom ľudstva musí byť dosiahnutie sveta, v ktorom je čo najväčší počet obyvateľov morálne obdivuhodný, s čo najväčším počtom z nich vedúcich taký život, v ktorom ich životy prekvitajú, pričom tvorba a porozumenie umeniu je len jednou z ciest, ktorou možno zlepšiť ich životy, hoci je mimoriadne dôležitou v moderných spoločnostiach.“⁹⁹

⁹⁸ Pre súčasnú mravnú výchovu sú veľmi aktuálne koncepty rozvoja autenticity, empatie a zmyslu pre vlastnú aj cudziu ľudskú dôstojnosť. GLUCHMAN, Vasil. Moral (or ethical) education in Slovakia and its theoretical basis. In *Ethics & Bioethics*, 2016, roč. 6, č. 1-2, s. 81. LESŇÁK, Slavomír – ŠTĚRBA, Radim. Moral education in the Czech territory in the past and the present. In *Ethics & Bioethics*, 2016, roč. 6, č. 1-2, s. 49, 51, 54. Pritom prieniky sú viditeľné aj v aktuálnych výskumných aktivitách v umeleckej pedagogike. ZAHRADNÍKOVÁ, Ľubomíra. Hodnotová orientácia detských hudobných interpretov. In *Slovenská hudba*, 2017, roč. 43, č. 2, s. 173-193.

⁹⁹ BUDD, ref. 11, s. 206.

Významný český filozof Jan Patočka přítomnosti umenia v ľudskom živote udelil dokonca status formotvornosti vo vzťahu k dejinám¹⁰⁰, tým, že považuje umenie „za vyjadrenie zmyslu“ a umenie zaradil medzi „vzdelávacie moci“¹⁰¹, ktorých pôsobením sa utvárajú dejiny. Skúmanie dejín estetického myslenia za súčasného hľadania paralel s výskumom dejín etického myslenia predstavuje vytváranie historickej reality, z ktorej je možné inšpiratívne a všeobecne platné momenty zasadiť nielen do našej prítomnosti ale aj do utvárania našej budúcnosti. Preto sa odkaz učencov 19. storočia zrkadlí ako stále aktuálny až do dnešných dní, iniciuje neustále hľadať nové riešenia. A to aj z dôvodu, že v 21. storočí, plnom turbulentných zmien v politike, v modoch vnímania reality, v realite nového usporiadania sveta a „sťahovania národov“, a mnohých ďalších globálnych problémov, zrejme vzniká čoraz naliehavejšia potreba nanovo formulovať otázku, čím môže výchova k umeniu a k estetickému prežívaniu života prispieť k formovaniu ohľaduplného, morálkou a solidaritou, súcitom a rešpektom voči iným ľudským bytostiam aj voči prírode disponujúceho mravného jedinca¹⁰².

Zoznam prameňov a literatúry:

Publikované pramene, antológie:

- BOTŤÁNKOVÁ, Eva. K prameňom estetického myslenia na Slovensku. Bratislava: VEDA SAV, 1999.
- DUPAKALA, Rudolf – KÓNYA, Peter. Antológia z diel profesorov prešovského evanjelického kolégia. I. Filozofia. Prešov: ManaCon, 1999.
- GREGUSS [GREGUŠ], Michal. Compendium Aestheticae (ususi auditorum suorum edit) Cassoviae: Typis Caroli Werfer Academiae Typographi, 1826.
- KOMENSKÝ, Jan Amos. Informatorium školy mateřské. Praha: Academia, 2007.
- MARKUSOVSKÝ, Sámuel. A Pozsony ág. hitv. evang. lyceum története kapcsolatlan A Pozsony ág. hitv. evang. egyház multjával. Pozsony: Wigand F. K. Konyvnyomdája, 1896.
- SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph. Filozofia umenia. Bratislava: Kalligram, 2007.
- SCHILLER, Friedrich. Výbor z filozofických spisů. Prel. František Dmel a Ivan Ozarčuk. Praha: Svoboda – Libertas, 1992.
- SCHRÖER, Arnold – SCHRÖER, Rudolf – ZILCHERT, Robert. Chr. Oeser's – Tobias Gottfried Schröers's Lebenserinnerungen. Stuttgart: Ausland und Heimat Verlags-Aktiengesellschaft, 1933.
- SCHRÖER, Tobias Gottfried. Chr. Oeser's Briefe an eine Jungfrau über Hauptgegenstände der Aesthetik. Ein Weihgeschenk für Frauen und Jungfrauen. Zechszehnte verarbeitete Aulage (Bearbeitet und herausgegeben von A.W. Grube). Leipzig: Friedrich Brandstetter, 1874.

¹⁰⁰ Pozri bližšie in ŠEVČÍK, Miloš. Umění jako vyjádření smyslu. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni a vyd. Mervart, 2014, 250 s.

¹⁰¹ ŠEVČÍK, ref. 100, s. 140. Autor konštatuje: „V Patočkově pojetí je však nezbytné přiznat uměleckému dílu významnější účel. Patočka dochází k tomu, že klíč dává uměleckému dílu [...] význam ‚čistého porozumění bytí‘, díky kterému se zjevuje ‚svět‘“.

¹⁰² Za preklady latinských textov do slovenčiny ďakujem Mgr. Slávke Oriňákovej, PhD. z Prešovskej univerzity. Za pomoc a konzultácie pri preklade nemeckých textov ďakujem doc. PhDr. Pavlovi Zubalovi, PhD. z Katolíckej univerzity v Ružomberku. Preklady anglických textov, autorka štúdie.

- SCHRÖER, Tobias Gottfried. Ch. Oeser's Briefe an eine Jungfrau über die Hauptgegenstände der Aesthetik. Ein Weihgeschenk für Frauen und Jungfrauen, denen es mit ästhetischen Bildung ernst ist. Vierte bedeutend vermehrte und verbesserte Auflage. (Bearbeitet und herausgegeben von A. W. Grube). Leipzig: Friedrich Brandstetter, 1852.
- SCHRÖER, Tobias Gottfried. Isagoge in eruditionem aestheticam. Posonii: Typis Caroli Friderici Wigand, 1842.
- SCHRÖER, Tobias Gottfried. Institutiones pedagogicae sive de arte educandi liber sinopticus. Quem Scholis suis conscripsit Godofreus Schröer. Magyar-Ovárini: Typis&sumptibus Alexandri Czéh, 1848.
- PLATÓN. Štát. 2. vyd. Bratislava: Kalligram, 2009.

Monografie a zborníky ako celok:

- BOTŤÁNKOVÁ, Eva. K prameňom estetického myslenia na Slovensku. Bratislava: VEDA SAV, 1999.
- DUPKALA, Rudolf. Prešovská škola. Filozofia na evanjelickom kolégiu v Prešove. Prešov: FF PU v Prešove, 1999.
- HLOBIL, Tomáš. Výuka dobrého vkusu jako státní zájem. Počátky pražské univerzitní estetiky ve stredoevropských souvislostech 1763-1805. Praha: Togga, 2011.
- MALÍČKOVÁ, Michaela. Hra(nie) len ako estetický fenomén. Nitra: FF UKF, 2008.
- OVSJANNIKOV, Michail Fedotovič. Dejiny estetického myslenia. Bratislava: Nakl. Pravda, 1980.
- SOŠKOVÁ, Jana. Immanuel Kant a súčasná estetika. Prešov: FF PU v Prešove, 2006/7.
- SOŠKOVÁ, Jana. Od teoretickej ku aplikovanej estetike (Problémy filozofie dejín estetiky na Slovensku). Prešov: FF PU v Prešove, 2001.
- ŠEVČÍK, Miloš. Umění jako vyjádření smyslu. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni a vyd. Mervart, 2014.

Články v časopisoch a zborníkoch:

- BUDD, Malcolm. Morality, Society and the Love of Art. In *Estetika: The Central European Journal of Aesthetics*, 2014, roč. 51 (New series roč. 7), č. 2, s. 170-207.
- DUPKALA, Rudolf. Štúrov hegelianizmus. In SOŠKOVÁ, Jana. Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku. *Studia Aesthetica I*. Prešov: FF PU v Prešove, 1998, s. 112-122.
- FISCHEROVÁ, Anna. Zo Štúrových estetických názorov I. In SOŠKOVÁ, Jana (ed.). Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku. *Studia Aesthetica I*. Prešov: FF PU v Prešove, 1998, s. 73-111.
- GIURGIU, Silvia. Before and after Aesthetic Autonomy: Two Ages of Ethical Criticism and Their (Dis)Continuity. In KOPČÁKOVÁ, Slávka - KVOKAČKA, Adrián (eds.). *Súradnice estetiky, umenia a kultúry III. Európske estetické myslenie a umelecká tvorba: pramene, metamorfózy a ich relevancia*. *Studia Aesthetica XVII*. Prešov: FF PU, 2018, s. 63-72.
- GLUCHMAN, Vasil. Moral (or ethical) education in Slovakia and its theoretical basis. In *Ethics & Bioethics*, 2016, roč. 6, č. 1-2, s. 79-89.
- KOPČÁKOVÁ, Slávka - ORIŇÁKOVÁ, Slávka. Estetická teória a estetická výchova v teoretickom diele Tobiasa Gottfrieda Schröera. In KOPČÁKOVÁ, Slávka (ed.). *Súčasné hudobnoestetické myslenie na Slovensku v kontexte metodologických problémov estetiky a muzikológie*. *Opera theoriae artis*. Slávka Kopčáková. Prešov: FF PU, 2016, s. 95-108.

- KVOKAČKA, Adrián. Za všetko môže Hegel. In KOPČÁKOVÁ, Slávka – KVOKAČKA, Adrián (eds.). Súradnice estetiky, umenia a kultúry III . Európske estetické myslenie a umelecká tvorba: pramene, metamorfózy a ich relevancia. Studia Aesthetica XVII. Prešov: FF PU, 2018, s. 30-36.
- LENGOVÁ, Jana. Hudba v živote a diele Tobiasa Gottfrieda Schröera. In Slovenská hudba, 1998, roč. 24, č. 3, s. 362-387.
- LESŇÁK, Slavomír – ŠTĚRBA, Radim. Moral education in the Czech territory in the past and the present. In Ethics & Bioethics, 2016, roč. 6, č. 1-2, s. 45-57.
- MAKKY, Lukáš. Kedy začína koniec umenia. In KOPČÁKOVÁ, Slávka – KVOKAČKA, Adrián (eds.). Súradnice estetiky, umenia a kultúry III . Európske estetické myslenie a umelecká tvorba: pramene, metamorfózy a ich relevancia. Studia Aesthetica XVII. Prešov: FF PU, 2018, s. 37-46.
- SOŠKOVÁ, Jana. Možnosti uplatnenia interdisciplinárneho prístupu v teórii estetickej výchovy. In SOŠKOVÁ, Jana (ed.). Estetika v horizontoch interdisciplinárnosti. Prešov: FF PU, 1999, s. 82-93.
- SOŠKOVÁ, Jana. Zum Verständnis der Ästhetik bei den Philosophen des 19. Jahrhunderts in der Slowakei, die sich auf Kant Beriefen. In SOŠKOVÁ, Jana (ed.). Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku. Studia Aesthetica I. Prešov: FF PU v Prešove, 1998, s. 142-154.
- SOŠKOVÁ, Jana. Estetika ako filozofia cieľov v chápaní Andreja Vandráka. In SOŠKOVÁ, Jana (ed.). Kapitoly k dejinám estetiky na Slovensku II. Studia Aesthetica III. Prešov: FF PU v Prešove, 1999, s. 23-40.
- VANDRÁK, Andrej. Prvky filozofickej etiky. In DUPAKALA, Rudolf – KÓNYA, Peter (eds.). Antológia z diel profesorov prešovského evanjelického kolégia. I. Filozofia. Prešov: ManaCon, 1999, s. 171-232.
- ZAHRADNÍKOVÁ, Ľubomíra. Hodnotová orientácia detských hudobných interpretov. In Slovenská hudba, 2017, roč. 43, č. 2, s. 173-193.
- ZUBAL, Pavol. Rezonancia myšlienok dobových estetických teórií nemecky hovoriaceho jazykového priestoru v diele Tobiasa Gottfrieda Schröera. In KOPČÁKOVÁ, Slávka. Súčasná hudobnoestetické myslenie na Slovensku v kontexte metodologických problémov estetiky a muzikológie. Opera theoriae artis. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2016, s. 109-123.

Počet znakov vrátane medzier: 64 788

Počet slov: 9203